

- R. Weisshäupl, *Nesactium, Jahrbuch des Österreichischen Archäologischen Institut*, 4, 1901, 7–10.
- P. Sticotti, Relazione preliminare sugli scavi di Nesazio, *Atti e Memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria (AMSI)*, 18, 1902, 121–147.
- B. Schiavuzzi, Elenco delle monete finora scoperte a Nesazio, *AMSI* 18, 1902, 149–160.
- A. Puschi, La necropoli preromana di Nesazio, relazione sugli scavi eseguiti negli anni 1901, 1902 e 1903, *AMSI* 21, 1905, 3–201.
- P. Sticotti, A proposito di un timpano figurato di Nesazio, *AMSI* 21, 1905, 203–211.
- B. Schiavuzzi, Necropoli romana nel predio degli eredi Batèl presso Nesazio, *AMSI* 21, 1905, 235–253.
- A. Puschi, Edifici antichi scoperti a Nesazio, scavi degli anni 1904 e 1905, *AMSI* 21, 1905, 265–297.
- B. Schiavuzzi, Elenco delle monete scoperte finora a Nesazio, *AMSI* 21, 1905, 299–309.
- A. Puschi, Nesazio, scavi degli anni 1906, 1907 e 1908, *AMSI* 30, 1914, 1–75.
- A. Degrassi, Notiziario Archeologico, Nesazio, *AMSI* 45, 1933, 391–394.
- P. Sticotti, Scavi di Nesazio, campagna del 1922, *AMSI* 46, 1934, 251–272.
- A. Degrassi, Notiziario archeologico, Nesazio, *AMSI* 46, 1934, 274–277.
- M. Mirabella Roberti, Notiziario archeologico, Nesazio, 1935–1936, *AMSI* 47, 1935, 292–293.
- M. Mirabella Roberti, Notiziario archeologico, Nesazio, 1937–1938–1939, *AMSI* 50, 1938, 241.
- M. Mirabella Roberti, Notiziario archeologico, Nesazio, *AMSI* 52 (N.S.2), 1949, 271–275.
- B. Marušić, Slavensko – avarski napadi na Istru u svjetlu arheološke građe, *Peristil* II, 1957, 63–69.
- J. Mladin, Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija, *Kulturno-povijesni spomenici Istre* 5, 1966, 1–75.

NEKOLIKO PITANJA U VEZI S POMORSKOM
BITKOM 384. GOD. PR. N.E. KOD PHAROSA

Pomorski sukob kod Pharosa (Stari Grad na o. Hvaru) 384. god. pr.n.e. * predstavlja prvu pomorsku historijski utvrđenu bitku na istočnom Jadranu.¹ Izučavanjem bitke su se bavili mnogi „domaći povjesnici“, kako to ističe D. Rendić-Miočević.² Prvi među njima bio je J. Lucius,³ a u novije vrijeme G. Novak,⁴ D. Rendić-Miočević,⁵ M. Suić,⁶ M. Nikolanci,⁷ te mnogi drugi.⁸

Ipak, do danas se u znanstvenoj literaturi nije pojavio rad koji bi se temeljitije pozabavio samim sukobom. To je osnovni razlog koji je inicirao ideju da se napiše ovaj članak kao zbroj razmišljanja o problemima vezanim uz događaj, od kojih su neki i fundamentalne prirode. Stoga se nadam da će članak potaći dalja istraživanja naše pomorske povijesti, te u tom kontekstu i ovog, po svemu sudeći, fundamentalno važnog događaja.

* * *

Širi povijesni kontekst bitke o kojoj je svjedočanstvo ostavio Diodor⁹ stoji u naj-

* Bibliografija koja se navodi na ovom mjestu selektivna je zbog prostora, pa upućujem na navedene radove koji sadrže svu stariju literaturu.

¹ G. NOVAK, *Jadransko more u borbama i sukobima kroz stoljeća*, Beograd 1962, 26–27.

² D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba (Jadastini), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (=VAHD) LII/1935–1949*, 22.

³ J. LUCIUS, *De regno Croatiae et Dalmatiae*, libri sex, Amsterdam 1666, 26.

⁴ Usp. djelo u bilj. 1. te: G. NOVAK, *Otok Hvar u starome vijeku*, Split 1941; ISTI, *Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijeg na Jadranu*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva (=VHAD) 18–21/1937–1940 (Serta Hoffilleriana)*, 111–128; ISTI, *Issa i isejska država*, *VAHD LV/1953*, 37–70; ISTI, *Hvar kroz stoljeća*, Hvar 1960; ISTI, *Stari Grci na Jadranskom moru*, *Rad JAZU, knj. 322*, Zagreb 1961, 145–221, što su samo neki od radova ovog eminentnog znanstvenika u kojima se bavio našim predmetom.

⁵ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Prilozi etnografiji i topografiji ..., *o.c.*, 19–34; ISTI, *Iliri u natpisima grčkih kolonija u Dalmaciji*, *VAHD LIII/1950–1951*, 25–29; ISTI, *Tri povijesna natpisa iz Dalmacije*, *VAHD LIII/1950–1951*, 167–180; ISTI, *Ιόνιος "τὸ γένος Ἰλλυρίος"* i novci grčko-ilirskih kovnica na Jadranu, *Adriatica praehistorica et antiqua (Zbornik G. Novaka)*, Zagreb 1970, 347–376.

⁶ M. SUIĆ, *Lukanov lader (IV 405) – Rijeka Jadro ili grad Zadar?* *Diadora* 8/1975, 5–27; ISTI, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976; ISTI, *Povijest Zadra*, knj. 1, Zadar 1980.

⁷ M. NIKOLANCI, *Novi doprinosi o grčko-ilirskim odnosima u srednjoj Dalmaciji*, *Glas SAN XII/1960*; ISTI, *Otok Faros prije dolaska Parana*, *Hvarski zbornik* 1/1973, 105–123; ISTI, *O kontroverzi Lissos – Issa*, *Adriatica praehist. et antiqua, o.c.*, 377–384.

⁸ Usp. P. LISIČAR, *Crna Korčula*, Skopje 1951; M. ZANINOVIĆ, *O naseljenosti otoka Hvara u antičko doba*, *VAHD LXVII/1966*, 195–211; K. F. STROHEKER, *Dionysios I*, Wiesbaden 1958; ostala literatura u već navedenim radovima.

⁹ *Diodori Bibliotheca ex recensione et cum annotationibus Ludovici Dindorffii*, Lipsiae MDCCCLXVIII, vol. III, knj. XV 13,3 i 14,1 i 2.

užoj vezi s određenjem formulacije o Ilirima koji su živjeli prijeko na obali. Na osnovu teksta s poznata dva grčka natpisa iz IV st. pr. n. e., a u kojima se govori o sukobu Jadastina s Grcima Pharosa, došlo se do pretpostavke da su ti Jadastini možda mogli biti oni Iliri prijeko s obale koji su pružili pomoć hvarskom autohtonom stanovništvu. D. Rendić-Miočević je pretpostavio da su ovi mogli živjeti oko Salone (Solina), pretpostavljajući da je njihovo ime u uskoj vezi s nazivom solinske primorčice Jadrana.¹⁰ Prije kratkog vremena komparativnom analizom Lukanova pisanja, ali i nekih drugih povijesnih izvora, M. Suić je došao do zaključka da se spomenuti Jadastini mogu vezati samo uz liburnski lader (Zadar).¹¹ No, tu je formulaciju potrebno proširiti na Liburne kao etnos i kao jedine one koji su mogli u interesantnoj nam pomorskoj bitci biti ti Iliri koji su živjeli prijeko na kopnu.

Da su, dakle, sporni saveznici hvarskih starosjedilaca sami Liburni, ukazuje više činjenica. Jedna od njih je broj tih Ilira¹² u samom sukobu – prema Diodoru bilo ih je preko 10000. Bez obzira da li ih je bilo toliko ili nešto manje (obzirom na to da su opće poznati primjeri pretjerivanja u broju protivnika), ipak su toliki broj muškaraca sposobnih za rat na moru u to doba mogli imati i dati samo i jedino Liburni. Ostali pomorski narodi s naše obale, kao primjerice *Illyrii proprie dicti*,¹³ pojavljuju se kao pomorski tek mnogo kasnije.

O svemu navedenom vrlo rječito govori razvoj liburnske talasokratije.

52

Poznata je povijesna činjenica da Grci na istočnom Jadranu nisu uspjeli osnovati niti jednu koloniju ili emporij poviše spojnice Issa (Vis na o. Visu) – Pharos.¹⁴ To nisu uspjeli ne zato što to nisu htjeli, ili zato što im to nije bilo u interesu, jer po-

¹⁰ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Prilozi etnografiji ..., o.c., 21 i d.

¹¹ M. SUIĆ, Lukanov lader ..., o.c., 19 i d. Usp. i tamo navedenu literaturu.

¹² Izraz „Ilir“ kod Diodora ne označava i etničku pripadnost već više uobičajeni naziv (u njegovu doba) za stanovnike naše obale. O Ilirima kao etnosu više u literaturi navedenoj u bilj. 13.

¹³ M. SUIĆ, *Illyrii proprie dicti, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja pri ANUBIH u Sarajevu (=Godišnjak CBI) knj. 11/1976*, 179 i d.; R. KATIČIĆ, *Illyrii proprie dicti, Živa antika XII–XIII/1963*, 87 i d.; F. PAPAZOGLU, *Les origines et la destinée de l'état Illyrien: Illyrii proprie dicti, Historia Bd. 14/1965, H. 2*, 145 i d.; ISTA, *Porijeklo i razvoj ilirske države, Godišnjak CBI 5/1967*, 123 i d.; ISTA, *Politička organizacija Ilira u vrijeme njihove samostalnosti, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, izdanje CBI, Sarajevo 1967*, 11 i d.

¹⁴ Za kolonizaciju gornjeg Jadrana usp. L. BRACCESI, *Grecita adriatica, Bologna, Patron 1971*; ISTI, *Limeamenti di storia greca dell'alto e medio Adriatico, Studi Romagnoli, Faenza 16/1965*, 379–391; u vezi kolonizacije naše obale pored radova u bilj. 1–8 usp.: B. GABRIČEVIĆ, *Pristupna razmatranja o urbanizmu grčkih naseobina na istočnoj obali Jadrana, VAHD LXVIII/1966*, 156 i d.; G. NOVAK, *Dím(os) i Herakleja, Strena Bulliciana, Zagreb–Split 1924*; B. ČOVIĆ, *Od Butmira do Ilira, Sarajevo 1976*, 71 i d.; M. SUIĆ, *Istočno-jadranska obala u Pseudo Skilakovom Periplusu, Rad JAZU knj. 306/1955*, 121 i d.; R. KATIČIĆ, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina, Godišnjak CBI 5/1970*, 71 i d.; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *K pitanju historiciteta nekih grčkih kovnica na našoj obali – Herkleja i Korkyra Melaina, Numizmatika V, Zagreb 1953*, 3 i d.; ISTI, *Da li je i na Braču*

vijesni izvori govore sasvim drugačije,¹⁵ već zato što to nisu mogli. U tom su im glavna kočnica bili Liburni, povijesno posvjedočen, vrlo jak pomorski narod naše obale.¹⁶

Liburni se, naime, već u VIII st. pr. n. e. sukobljavaju s Grcima kod Krfa kako bi zaustavili njihov prodor u Jadran.¹⁷ Drugi veliki sukob je pomorska bitka oko 4 stoljeća kasnije tj. 384. god. pr. n. e. kod Pharosa, uz izuzetno vjerojatnu pretpostavku da je sukoba lokalnog karaktera između ta dva velika sukoba bilo relativno mnogo. U kontekstu njihova sukobljavanja s grčkim elementom sukob kod Pharosa od izuzetnog je značaja, jer je to i posljednji veliki sukob na moru između autohtonog domaćeg stanovništva i grčkih kolonizatora, što je neobično važna činjenica.

Liburnima, koji su prije VIII st. bili potpuni gospodari Jadrana, pa su čak u doba ekspanzije svoje talasokratije kontrolirali ne samo njegov ulaz već po svoj prilici odlazili i u Sredozemno more, suprostavili su se, dakle, jači i organizovaniji, koji su ih polako i nezaustavno potiskivali. Stoga ovi traže nove prostore za svoju pomorsko-trgovačku ekspanziju, ali ovaj put samo unutar Jadrana, a rezultat toga bilo je osnivanje liburnskih kolonija na suprotnoj obali Jadrana.¹⁸ Međutim se potiskivanje nastavljalo i dalje, pa je završeno 384. god. na spojnici Issa – Pharos – Tragurium i nije išlo dalje, jer da jeste, i o tome bi u antičkim povijesnim izvorima ostale makar minimalne vijesti.

53

S druge strane, liburnska talasokratija, čije se faze mogu fiksirati putem analize povijesnih izvora, potvrđena nam je i rezultatima arheoloških istraživanja. Prema Š. Batoviću,¹⁹ generalno, prva je trajala do VIII st. i krškog poraza Liburna. Druga traje do njihovog pomorskog poraza 384. god., a treća od tada do potpadanja pod rimsku upravu. Rezultati arheoloških istraživanja, prema tome, svjedoče o napretku a zatim polaganoj ali ipak uočljivoj stagnaciji liburnske materijalne kulture, posebno one u granicama matičnog liburnskog teritorija – fl. Titius (r. Krka) – fl.

bilo grčkih kolonija? *Brački zbornik 2/1954*, 90 i d.; ISTI, *Zlatni nakit helenističko-ilirske nekropole u Budvi, Opuscula archaeologica IV/1959*, 5 i d.; M. GARAŠANIN, *Istorija Crne Gore, I dio, Titograd 1967*, 118 i d.; P. MIJOVIĆ, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd-Ulcinj 1975*, 25 i d., gdje se nalazi detaljna bibliografija.

¹⁵ Usp. radove u bilj. 1–8.

¹⁶ M. SUIĆ, *Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije željezno doba, VAHD LV/1953*, 71 i d.; ISTI, *Granice Liburnije kroz stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru 2/1955*, 273 i d.

¹⁷ Usp. radove u prethodnoj bilješci, te: B. ČOVIĆ, o.c., 121–131; M. SUIĆ, *Istočno-jadranska obala u Pseudo ... o.c., cf. poglavlje o Liburnima*; G. NOVAK, *Kolonizacija Grka na istočnoj obali Jadranskog mora, VAHD LXVIII/1966*.

¹⁸ M. SUIĆ, *Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma ... o.c.*

¹⁹ Usp. Š. BATOVIĆ, *Pregled željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali, VAHD LXVIII/1966*, 47 i d.; ISTI, *Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, Diadora 6/1973*, 5 i d., gdje je i vrlo obimna bibliografija.

Arsiae (r. Raša) — uključujući i nasuprotne otoke, što je, prema tome, najdirektnije vezano uz razvoj njihove talasokratije.

Liburni su, dakle, imali u svakoj od tih faza svoj za pomorce „životni prostor“. To im je tokom I faze bio cijeli Jadran, kada su vjerojatno odlazili i van njega. Od krfske bitke, a u toku II faze, stalno su potiskivani na račun sve jačeg širenja Grka i njihovog uticaja, gubeći dio po dio Jadrana, došavši tako do spomenute spojnice. To je značilo da su u III fazi, tj. poslije pomorske bitke 384. god., morali potražiti novi prostor za svoju talasokratiju. Taj su prostor jedino mogli naći u Podvelebit-skom ili Podgorskom kanalu, duž njegove obale, dakle tamo gdje su do tada bili Japodi, sudeći po vijestima ne baš malog broja antičkih autora.²⁰

To su područje mogli zauzeti tek poslije farske bitke, čemu ide u prilog i činjenica da se vijesti o japodskoj prisutnosti na toj obali mogu datirati u ovo i prije ovog razdoblja. Smjena gospodara obale je izvršena bez sukoba, čemu su išla na ruku neka nova migraciona kretanja i pomjeranja na sjeveru Italije ali i sjeverozapadu naše zemlje. Naime, početkom IV st. na Balkanu se pojavljuju Kelti od kojih je jedan dio dospio u Italiju a drugi u Panoniju. Jedan se opet dio prije odlaska u Panoniju pojavio na sjevernom Jadranu,²¹ što je moglo prouzročiti određeno pregrupisanje Histra i Japoda.²² To je, opet, moglo prouzročiti japodsko prepuštanje podvelebitske obale Liburnima kao primorcima ali i pomorcima, tj. onima koji su živjeli na obali i bili u stanju braniti je, za razliku od Japoda koji su možda jedno vrijeme bili primorci ali nikad i pomorci.

Dakle, naša je pomorska bitka u širim pomorsko-strategijskim razmjerama dovela do određene izmjene snaga na Jadranu. Odnosno, ona je rezultirala podjelom istočnog Jadrana na dvije uticajne sfere: grčku i, od spojnice Issa — Tragurium, liburnsku. Tako promatrana, bitka se predstavlja kao značajna historijska prekretnica te ona koja je Liburnima donijela i **pobjedu** nad grčkom ekspanzijom, jer se ova odista više nije širila dalje na sjeverozapad duž naše obale.

²⁰ M. SUIĆ, Nekoliko pitanja u vezi s antičkim Japodima, *Lika — znanstveni skup, izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 1.*, Split 1975, 109 i d. Pitanje o spornoj japodskoj prisutnosti na toj obali bit će obrađeno i publicirano na drugom mjestu.

²¹ M. GARAŠANIN, Ad 'Appian I, 4, 6, *Adriatica praehistorica ...*, o.c., 393, gdje se nalazi i starija literatura.

²² Kelti kod Japoda nisu ostavili znatniji uticaj u materijalnoj kulturi. Usp. B. ČOVIĆ, o.c., cf. poglavlje o Japodima, te Z. MARIĆ, Keltski elementi u mlađem željeznom dobu Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, sv. Arheologija, XVIII 1963*, 63 i d. Prema tome je ovaj keltski prodor rezultirao određenim pregrupacijama autohtonog stanovništva koje se posebno odrazilo na obali Podgorskog kanala. Više od toga nije ništa donio — detaljnije na drugom mjestu u sklopu rada naznačenog u bilj. 20.

Kasnija pojava Histra, a zatim Daorsa te Ilira, u granicama njihove države i njihovog gusarenja, te najunosnije djelatnosti antike,²³ pomenutu će situaciju učiniti još složenijom. Naime, navedeni će u „grčkom prostoru“ vremenom grčki uticaj u cjelosti kanalisati prema svojim potrebama, a na sjeveru će pojava jakih Histra područje od fl. Arsaie prema gornjem Jadranu definitivno isključiti čak i iz eventualnog interesa Liburna. Pojava Delmata²⁴ će obalu od ušća fl. Titius do fl. Naron (Neretva) pridati ovom plemenu. Takav novi povijesni razvoj, nastao kroz stoljeća poslije bitke kod Pharosa, Liburne će još više učvrstiti na njihovom matičnom području (fl. Arsaie — fl. Titius), području koje je opet potvrđeno nizom povijesnih izvora.²⁵ Takva je promjena u nastaloj konstelaciji vojnopomorskih snaga i određena verifikacija vrijednosti Liburna kao pomoraca, jer su, po svemu sudeći, bili i odlični vojnopomorski stratezi koji su znali pravilno i realno procijeniti određene događaje. Kompletna njihova povijest to više nego dobro pokazuje. Isto tako, i navedena pomorska bitka kroz njihovu odlučnost da se s Grcima sukobe u odlučnom boju, koji i pored svih njihovih gubitaka (prema Diodoru ubijenih oko 5000, a zarobljenih oko 2000 ljudi) nije njihov poraz, iako tako izgleda, već pomorsko-strategijska pobjeda, koja je rezultirala onime što smo već naznačili.

Njihovoj pomorsko-strategijskoj umješnosti ide dijelom u prilog još jedna činjenica. Naime, pred desetak godina publicirani rad M. Nikolancija iznova je podsjetio na staro kontroverzno čitanje naziva kolonije Dionizija Starijeg koja je uputila pomoć Faranima.²⁶ Autor se poziva na rezultate K. F. Stroheker²⁷ koji je analizom različitih rukopisa Diodorove *Biblioteke* utvrdio da na onom mjestu gdje se govori o osnivanju Dionizijeve kolonije (XV 13,4 i 14) valja čitati Lissus (Lješ) a ne Issa, kako su do sada brojni autori to radili. Međutim, i Stroheker i Nikolanci su suglasni da se ime Isse treba ubaciti u XV 14 čime bi se „riješio najteži problem za zastupnike teze Lissosa, ... naime prevelik vremenski raspon koji bi bio potreban za poziv i dolazak u pomoć u slučaju da se Dionizijeva flota nalazila u Lissosu a ne u Issi.“²⁸

Na slici je prikazan taj put, uzimajući u obzir brzine tadašnjih brodova,²⁹ te uz pretpostavku da je vrijeme na moru bilo povoljno za navigaciju. Sam taj put je trajao 8 dana aktivne plovidbe s dnevnom navigacijom 10—12 sati, čemu svakako treba dodati još 1—2 dana boravka u Lješju dok bi se pripremila i opremila Dionizijeva flota

²³ Za Histre usp. M. KRIŽMAN, *Antička svjedočanstva o Istri, Pula—Rijeka 1979*, gdje su uz izvore i komentari; za Daorse usp. M. KOZLIČIĆ, *Brodovi na novcu plemena Daorsa, Glasnik Zem. muzeja BiH, sv. Arheologija XXXV—XXXVI/1982*; za Ilire usp. radove navedene u bilj. 13, te M. KOZLIČIĆ, *Ptolomejevo viđenje istočne obale Jadrana, VAHD LXXIV/1980*, 144—154 i 173—177.

²⁴ Usp. M. ZANINOVIĆ, *Ilirsko pleme Delmati, Godisnjak CBI 2/1966*, 27 i d.

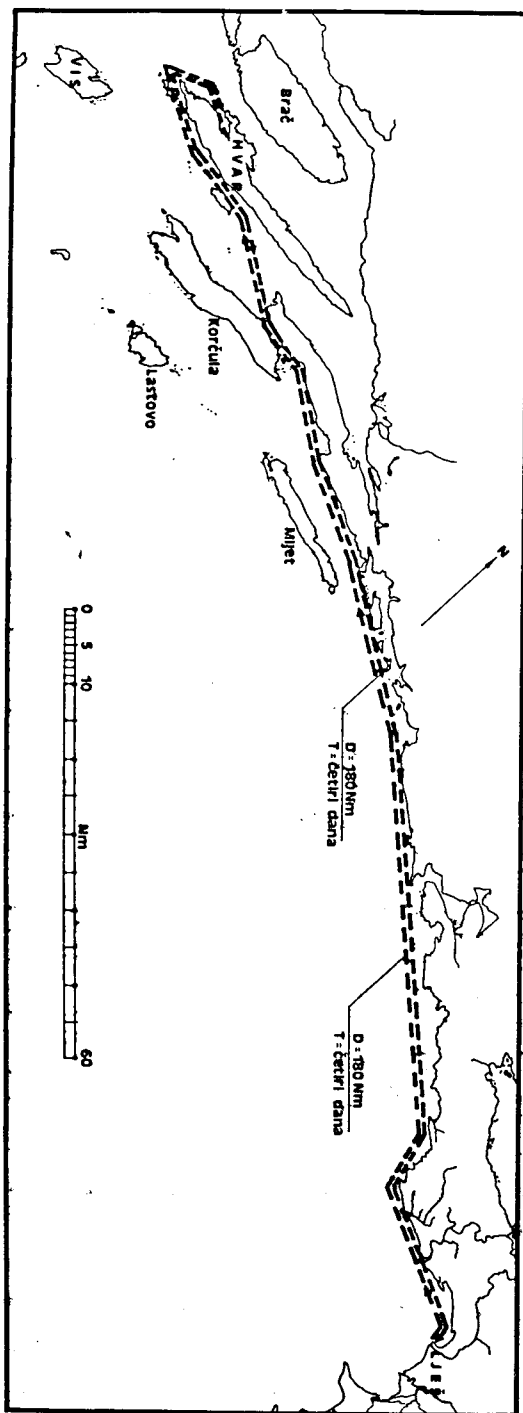
²⁵ Detaljno kod M. SUIĆ, *Povijest Zadra, o.c.*

²⁶ M. NIKOLANCI, *O kontroverzi ...*, o.c., 377—382.

²⁷ K. F. STROHEKER, o.c.; M. NIKOLANCI, o.c., 378.

²⁸ M. NIKOLANCI, o.c., 378—379.

²⁹ O brzinama brodova usp. N. CAMBI, *Priručnik za hidroarheološka istraživanja, umnožena građa, Zagreb 1970*, 36; M. KOZLIČIĆ, *Ptolomejevo ...*, o.c.

za put i bitku. Ta činjenica *ne ide* u prilog ni Lissosu ali ni Issi. No, prije našeg objašnjenja podsjetimo se činjenice da ni na Lješ³⁰ ali ni na Visu³¹ nema arheoloških ostataka — barem nisu do danas pronađeni — koji bi govorili da su jedan ili drugi bili grčka kolonija prije same bitke, pa prema tome ni sirakuška. Po tome bi, dakle, oba ta lokaliteta mogla podjednako biti Diodorova Lissa — međutim, po svemu sudeći, nije tako.

Glavna je zapreka tome Diodorovo pisanje. Naime, ovaj piše da su Iliri prijeko s kopna došli u **pomoć** hvarskim starosjediocima, i to čak njih 10000. To je činjenica koja nepobitno ukazuje na to da u trenutku donošenja liburnske odluke da se u boj pokrene tolika sila (do ove bitke u našoj pomorskoj povijesti najveća pomorska i općenito vojna sila žitelja naše obale) u srednjem Jadranu nije bilo veće snage od samih 10000 Liburna. Ovi su, ipak, pokrećući toliki broj ljudi (jer je upravo to ključno u sukobu) računali s eventualnim, po njihovom mišljenju svakako kasnijim, sukobom sa „zaštitnicima“ Grka s Pharosa, tj. Dionizijevom flotom. Prema tome je izlišno i pomišljati da je toliko ljudstvo dovedeno samo radi sukoba s malobrojnim novodošlim grčkim elementom na Hvaru.

Odnosno, od prvog se trenutka računalo s **odlučnim pomorskim sukobom** s nadirućom sirakuškom pomorsko-trgovačkom silom, koja je imala velikih interesa u Jadranu, pa je sukob s Faranima bio samo uvodni sukob u veliku bitku. I upravo je taj mali sukob Liburna s Faranima, uz njihov broj od 10000 ljudi, ono što nam vrlo rječito ukazuje na takve polazne liburnske pomorsko-strategijske pretpostavke. Naime, ta je pretpostavka polazila, to je barem jasno, od činjenice da Dionizijeva flota u vrijeme njihovog polaska k Hvaru nije bila u srednjem Jadranu jer nije bila primijećena, što se nije dogodilo ni za trajanja kratkotrajnog sukoba s hvarskim Grcima. Da jeste, mislim da možemo biti u cijelosti sigurni, da bi tok bitke bio sasvim drugačiji, jer bi se **nužno** moralo ići prvo na eliminiranje najjačeg protivnika — Dionizijeve flote — kako bi se na taj način spriječila mogućnost da u (u stvari formalnoj) borbi s Faranima budu zatečeni nespremni i napadnuti s leđa.

Kontekst bitke (usp. Diodorov tekst na kraju ovog rada) vrlo jednoznačno, međutim, upućuje na zaključak da je poslije sukoba Liburna s Faranima **odmah** uslijedio i sukob Liburna sa Sirakužanima. Naime, u tekstu se doslovno kaže da su pozvani Liburni pa oni, pošto dođu, „jurišajući na Grke, mnogo su ih uništavali. A zapovjednik koji je bio postavljen od Dionizija na Lješ³⁰ navalio s većim brojem troveslariki ...“ To znači da Sirakužani nisu ni pozivani u pomoć, jer to nije bilo jednostavno potrebno, obzirom na to da su se, po svoj prilici, sasvim slučajno (da li?) **iznenada** našli ispred Starigradskog zaljeva odakle su uočili sukob, pa je poslije toga došlo do poznate pomorske bitke.

³⁰ G. NOVAK, O kolonizatorskom djelovanju ..., *o.c.*; ISTI, Stari Grci na Jadranskom moru, *o.c.*

³¹ Usp. VAHD LXXV/1981 i tamo publicirani članak N. Cambija, M. Emilija i B. Kirigina o najnovijim istraživanjima na otoku Visu, te tu navedenu stariju literaturu.

To sve znači da su Liburni bili ipak iznenađeni pa su zbog toga i doživjeli poznati taktički poraz. Odnosno, dalje, cijeli tekst o bitki govori samo o tome gdje je flota prije bitke stacionirala, dakle o generalnoj luci stacioniranja — Lješ — ali ne i o tome odakle je ta lisoska flota došla i uključila se u sam sukob, te zašto je došla upravo tada. Sve to dozvoljava mogućnost postojanja Isse kao jedne od privremenih luka ovoj floti prije samog sukoba, što se vjerojatno u desetljećima iza sukoba promijenilo u stalnu luku zbog izuzetnog strateškog položaja otoka Visa u Jadranskom moru.

Iako je to sve bilo iznenađenje za Liburne, koji su, kako je naznačeno, vjerojatno računali s drugačijim razvojem događaja, ipak ih to još jednom predstavlja kao vrsne pomorske stratege. To što nisu pobijedili u spornoj bitki krivica je kako u iznenađenju tako i u velikoj različitosti dva suprotna svijeta: tadašnjeg liburnskog te onog grčkog, a s tim i različitosti naoružanja, taktike ratovanja, strategijskog procjenjivanja itd.

Pri kraju rada podsjetimo se još jednom Diodorovog pisanja o ovoj bitki u prijevodu D. Rendić-Miočevića,³² s nadom da nam je povijesni i vojnopomorski kontekst poslije gornjeg kratkog razmatranja barem dijelom bliži:

58 „U to vrijeme Farani osnovaše naseobinu na Hvaru i dopustiše urođenicima, koji su otok od prije nastavali, da nesmetano žive na nekom izvanredno utvrđenom mjestu, a sami uz more sagradiše grad i opasaše ga zidom. Poslije toga, pošto su urođenici, koji su od prije živjeli na otoku, bili nezadovoljni prisustvom Grka i pošto su pozvali u pomoć Ilire koji su živjeli prijeko na obali, predoše s mnogo malih lađica na Hvar — a bilo ih je preko deset tisuća — te, jurišajući na Grke, mnogo su ih uništavali. A zapovjednik koji je bio postavljen od Dionizija na Lješ u navalu s velikim brojem troveslarki na ilirske lađice te ih dio potopi a dio zarobi i pobije više od pet tisuća urođenika, a živih uhvati oko dvije tisuće.“

* * *

Može se zaključiti, i pored ovdje predočenog, da su mnogi problemi vezani uz sukob i dalje ostali ili u cijelosti neriješeni ili s polovičnim rješenjem. Ipak, kako je pokazano, sukob je potrebno posmatrati mnogo šire i u kontekstu cijele pomorske historije istočnog Jadrana uz obavezno uvažavanje i određenih vojnopomorskih fakata — u prvom redu konstelacije vojnopomorskih snaga u pojedinim periodima.

Nadajmo se da će buduća povijesna i arheološka istraživanja dati mnogo više kvalitetnih elemenata za cjelovitu analizu ovog vrlo važnog pomorskog događaja naše najstarije pomorske povijesti.

Mithad Kozličić

„Kao da su iznenađa grčki bogovi, rimski carevi i sveci s ranosrednjovjekovnih kršćanskih sarkofaga istupili iz utrobe indijskog tla“ — piše J. Fergusson o gāndhārskoj umjetnosti u svojoj knjizi „History of Indian and Eastern Architecture“ (London, 1876).

U Gāndhāri, zemlji kojom protječu Ind, Kabul i Svat, na teritoriju današnjeg sjeverozapadnog Pakistana, Afganistana i dijela Uzbekistana i Tadžikistana, u prvim stoljećima naše ere razvijala se jedna osebujna umjetnost. Njena bitna odlika leži u njenu sinkretizmu, u spoju indijske buddhističke misli i elemenata tradicionalne indijske arhitekture te helenističke grčko-rimske plastike.

Što je uvjetovalo razvoj gāndhārske umjetnosti, koji su je faktori oblikovali i u čemu je veličina te umjetnosti čiji se utjecaj proširio po gotovo čitavoj Aziji — to su pitanja koja već preko stotinu godina privlače orijentaliste i povjesničare umjetnosti.

59 Naziv Gāndhāra poznat je još iz vedskih izvora; spominje se u epovima i u najstarijim buddhističkim tekstovima. Prvi povijesni podaci datiraju iz 520. pr. n. e. s natpisa kralja Dareja u Bisutunu na kojemu se Gāndhāra spominje kao 19. satrapija Perzijskog Carstva. Herodot u *Perzijskim ratovima* spominje Gāndhāru kao 7. satrapiju; Aleksandar Makedonski je osvojio 326. pr. n. e., a nakon njegove smrti ta pokrajina dolazi pod vlast Maurya i za Ásoke postaje veliki centar buddhizma. Nadalje se smjenjuju baktrijski vladari, Šake, Parti, da bi na dulji period zavladao Kušāni, koji su odigrali važnu ulogu u razvoju gāndhārske umjetnosti.

Kušāni se najčešće nazivaju Indoskitima, Grci su ih zvali Toharima, a kineski izvori ih spominju kao pleme Yüeh-chi. Pleme Yüeh-chi se oko 1. st. pr. n. e. povlači iz današnjeg Kansua u Kini prema sjeverozapadu do južnog ruba pustinje Gobi, odakle ih uskoro protjeruju Huni. Od glavnine plemena se izdvojila manja grupa koja se naselila u okolici Khotana. Kineski izvori spominju male Yüeh-chi i velike, koji su dalje lutali azijskim prostranstvima da bi na kraju preoteli Grcima Baktriju. Iz pet plemena Yüeh-chi izdvaja se pleme Kušāna pod Kujula Kadfisom 48. n. e. On osvaja Afganistan, dolinu Kabula, Gāndhāru. 78. n. e. nasljeđuje ga Kadfis II ili Vima Kafis čija vlast dopire do Benaresa. Oko 120. n. e. vladarom postaje slavni Kaniška za čije vladavine gāndhārska umjetnost doživljava puni cvat. Nasljednici Huviška i Vāsudeva gube moć, i početkom 3. st. kušānskim teritorijama zavlada dinastija Sasanida, izuzevši jedan teritorij u Afganistanu. Kušāni su sasvim poraženi provalom Bijelih Huna ili Hēftalita koji 463—467. n. e. osvajaju Baktriju i Gāndhāru. Jedna grana Kušāna ipak uspijeva održati svoju vlast u okolici Kabula do 9. st., kada ih muslimanski osvajači satiru.

Stara prijestolnica Gāndhāre bio je grad Puškalāvāt kod Čarsade. Kaniška gradi

³² D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Prilozi etnografiji i topografiji ..., o.c., 21, gdje su original i prijevod.